

Riskli Ergenlerde İçselleştirilmiş Damgalanmaya Yönelik Terapötik Bir Müdahale: Sanat Terapisi

A Therapeutic Intervention for Internalized Stigma in At-Risk Adolescents: The Art Therapy

Oğuzhan YILDIRIM

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye

Kahramanmaraş Sütçü İmam University,
Faculty of Education, Department of Guidance
and Psychological Counseling,
Kahramanmaraş, Türkiye
dr.oguzhanyildirim1@gmail.com

Öz

Ergenlik dönemi gelişim ve değişim açısından yaşam dönemleri içindeki en kritik dönemlerden biridir. Özellikle olumsuz deneyimler ve dezavantajlı durumlar ergenlerin risk grubunda değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu riskli ergenlerin ise içsel damgalanma yaşamaları olasıdır. Buradan hareketle mevcut araştırmada risk grubundaki ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini azaltmaya yönelik sanat terapisinin uygulanması ve uygulamanın etkililiğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Tek gruplu ön test ve son test deneysel desenin kullanıldığı bu araştırmada altı oturumluk sanat terapisi yürütülmüştür. Araştırmanın 12 katılımcısı ölçüt örnekleme yöntemine göre seçilmiş ve dâhil olma kriteri risk faktörüne sahip olma şeklinde belirlenmiştir. Altı hafta süren sanat terapisi oturumları boyunca resim, müzik, masal, drama ve şiir gibi sanatsal faaliyetler yürütülmüştür. Müdahalenin etkililiğinin test edilmesi amacıyla Çocuk ve Ergenler İçin İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen ön test ve son test sonuçları karşılaştırıldığında deney grubundaki katılımcıların içselleştirilmiş damgalanma seviyelerinde anlamlı düşüş gözlenmiştir. Sonuç olarak sanat terapisi müdahalesinin risk grubundaki ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini azaltmada etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ergen, risk grubu, içselleştirilmiş damgalanma, sanat terapisi

Abstract

Adolescence is one of the most critical periods in terms of development and change. Especially negative experiences and disadvantaged situations cause adolescents to be considered in the risk group. Adolescents in this risk group are likely to experience internalized stigma. Based on this, the aim of the current study was to implement art therapy to reduce the internalized stigma levels of adolescents in the risk group and to test the effectiveness of the intervention. A single-group pre-test and post-test experimental design was used in the study and six sessions of art therapy were conducted. 12 participants of the study were selected according to the criterion sampling method and the inclusion criterion was determined as having a risk factor. During the six-week art therapy sessions, artistic activities such as painting, music, fairy tales, drama and poetry were carried out. The Internalized Stigma Scale for Children and Adolescents was used to test the effectiveness of the intervention. When the pre-test and post-test results were compared, a significant decrease was observed in the internalized stigma levels of the participants in the experimental group. As a result, it can be said that the art therapy intervention was effective in reducing the internalized stigma levels of adolescents in the risk group.

Keywords: Adolescent, risk group, internalized stigma, art therapy

Geliş Tarihi/Received 21.01.2025
Kabul Tarihi/Accepted 26.06.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 27.06.2025

Cite this article as: Yıldırım, O. (2025). A therapeutic intervention for internalized stigma in at-risk adolescents: The art therapy. *Current Perspectives in Social Sciences*, 29(3), 388-399.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Hızlı bir büyüme ve değişimin yaşandığı ergenlik dönemi çalkantılı ve zorlu bir geçiş dönemidir (Crawford, 2008). Ergenlik döneminde ortaya çıkan ruhsal sorunlar ise çocukluk ve yetişkinlik döneminde yaşanacak sorunlardan risk açısından daha farklıdır (Shanahan vd., 2011). Bu durum risk faktörleri açısından ergenliğin kritik bir gelişimsel dönem olduğunu ortaya koymaktadır. Ruhsal sorunların risk faktörleriyle ilişkili olduğu bilinmektedir (Kielling vd., 2011). Ergenlerle yürütülen geniş çaplı alanyazın taramasında risk faktörleri toplumsal, okul, aile ve bireysel/akran şeklinde dört kategoride sınıflandırılmaktadır. Bu risk faktörlerinden bir kısmı; aşırı yoksulluk, hastalık, bağımlılık, davranış bozukluğu, akademik başarısızlık, okula düşük bağlılık, aile sorunları, aile çatışmaları, aile yoksulluğu, antisosyal davranışlar, problemli arkadaş çevresi ve olumsuz davranışlara yönelik olumlu tutumlar şeklinde sıralanmaktadır (Hill vd., 1999, s.303). Çocuğun yaşadığı bölgenin özellikleri (Engemann vd., 2019) ve zorla yerinden edinilmiş olma (Fazel vd., 2012) gibi deneyimler ruhsal sorun yaşama açısından risk faktörü olabilmektedir. Ayrıca aile ve akran ilişkilerindeki sıkıntılar ve duygusal düzensizlikler de ergenler için oldukça risklidir (Adrian vd., 2011). Bunun yanında azınlık etnik kökende olmak da ergenler için ciddi bir risk faktörü olarak değerlendirilmektedir (Vega vd., 1993).

Ebeveyn psikopatolojisi, kötü muamele ve kayıp deneyimleri çocuklar için riskli yaşantılardır (Shanahan vd., 2011). Bununla birlikte ebeveyni madde kullanan ergenler alkol ve madde bağımlısı olma riskine sahiptir ve ergen madde kullanımında akranlarının da önemli bir etkisi bulunmaktadır (Ewings vd., 2015). Aile ikliminin ergenlerin intihar düşüncesi, eğilimi ve davranışı üzerinde önemli bir etkisi bulunmuştur. Düşmanca, tutarsız, aşırı kontrolcü ve eleştirel ebeveynlerin çocukları intihar etme konusunda risk altındadır (Diamond vd., 2022). Dezavantajlı durumlarla ilişkili olan depresif bozuklukların belirleyicileri ebeveyn ilişki kalitesi, aile içi şiddet ve psikiyatrik sorunların varlığı şeklinde sıralanmaktadır (Kinyanda vd., 2013). Tüm bunlar ergenlerin risk grubunda değerlendirilmesinde akran, aile, çevre ve travmatik deneyimlerin önemli birer belirleyici faktör olabileceğini ortaya koymaktadır.

Ruhsal sorunlar küresel çapta çocuk ve ergenlerin %10-20'sini etkilemektedir. Düşük ve orta gelirli ülkelerdeki çocukların sorunları yüksek gelirli ülkelerde yaşayan çocuklarıinkiyle benzerdir (Kielling vd., 2011). Yüksek gelirli ülkelerde çocuk ve ergenlerin yaşadığı duygusal sorunların ve antisosyal davranışların yükselişi dikkat çekmektedir. Hızlı sosyal değişimler yaşayan düşük ve orta gelirli ülkelerde ise bu konuyla ilgili araştırmalara gereksinim bulunmaktadır (Collishaw, 2014). Hızlı ve daimi bir sosyal değişim yaşanan Türkiye (Sunar, 2014) gelişmekte olan ülkeler sınıfına girmektedir (World-Bank, 2021). Bu bağlamda Türkiye'deki ergenlerin ruhsal sorunlarının ve risk faktörlerinin incelenmesi oldukça kritik görülmektedir.

Ergenlerde riskli davranışlarını tetikleyen durumlardan biri de damgalanmadır (Farhat, 2015). Damgalama bireyler hakkında hatalı ve olumsuz tutumlar sonucu ayrımcılık ve önyargının yaşanması olarak kavramsallaştırılır (Corrigan ve Penn, 1999). İçselleştirilmiş damgalanma ise bireyin diğerleri tarafından deneyimlediği damgalamayı benimsemesidir. İçselleştirilmiş damgalanma ile düşük aile işlevselliğinin ilişkili olduğu ifade edilmektedir (DeLuca vd., 2021). Bu durum olumsuz anne baba tutumları, iyi yönetilmeyen ebeveyn boşanması ve kaybı gibi deneyimleri bulanan risk grubundaki ergenlerin damgalanma konusunda riskli olduklarını ortaya koymaktadır. Duygudurum bozukluğu ve kronik hastalık gibi risk faktörlerine sahip ergenlerin de içselleştirilmiş damgalanma düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Gümüş ve Kaçan, 2023). Farklı inanç sistemine, kültüre, kimliğe ve aile yapısına sahip olma gibi risk faktörleri damgalama ve damgalanma yaşantılarını etkilemektedir (Baysal, 2013). İçselleştirilmiş damgalanmış kimliğe sahip bireylerin ise depresyon düzeyleri daha yüksektir (O'Donnell ve Foran, 2024). Bu bireyler duygusal zedelenme, düşük benlik saygısı ve sağlıksız aile ilişkilerine sahiptir (Baysal, 2013). Benzer şekilde ergenlerin sahip olduğu risk faktörleri olan kişilik ve sosyal sorunlar, hastalıklar, ailevi sorunlar ve travmatik yaşantılar damgalanma deneyimleriyle ilişkilidir (Moses, 2010).

Damgalama ruh sağlığı eşitsizliği dâhil olmak üzere birçok problemin sosyal belirleyicisidir. Ergenlik dönemi ise genellikle psikopatolojik semptomların ortaya çıktığı ilk dönemdir ve damgalanma psikolojik destek almayı engelleyen bir sorundur (DeLuca, 2020). Benzer şekilde belli bir hastalığa sahip risk grubundaki bireylere sergilenen damgalama ve ayrımcılık hasta bireylerin tedavi arama ve hastalığını fark etme durumunu engellemektedir (Oban ve Küçük, 2011). İçselleştirilmiş damgalanma üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun yardım aramayan kişilerle yürütülmesi de (DeLuca vd., 2021) bu durumu destekler niteliktedir.

Psikolojik sorunların incelenmesinde damgalanma konusunu araştırmak (O'Donnell ve Foran, 2024) ve ergenlerin

içselleştirilmiş damgalanma düzeyini azaltmaya yönelik müdahale çalışmaları yürütmek oldukça önemlidir (DeLuca, 2019; Dikeç vd., 2022). Nitekim içselleştirilmiş damgalanma düzeyi azalan ergenlerin öz saygısının arttığı, akademik, sosyal ve duygusal gelişimlerinin olumlu yönde seyrettiği görülmektedir (Dikeç vd., 2022). Ayrıca ergenlerin içselleştirilmiş damgalanmaya ilişkin yürütülen bilimsel araştırmaların yetersiz olduğu göze çarpmaktadır (Dikeç vd., 2020). Önceki çalışmalarda ergenlerin damgalanma sorununa yönelik sunulan desteğin ilaç tedavisinden ziyade danışmanlık, bilgi ve beceri eğitimini kapsamı gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca çocuk ve ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini azaltmaya yönelik deneysel çalışmalara gereksinim bulunmaktadır (Gümüş ve Kaçan, 2023). Bu bağlamda mevcut araştırmada ergenlere yönelik içselleştirilmiş damgalanmayı azaltmayı amaçlayan terapötik bir müdahalenin uygulanması gerekli görülmüştür. Damgalanma deneyimlerine sahip gençlerin sanat temelli yaklaşımlar aracılığıyla büyüme ve iyileşme gösterdiği bulunmuştur (Kennedy vd., 2018). Sanat terapisi ergenlerin güvenli ve yargısız bir ortamda kendilerini ifade etmelerine, keşfetmelerine ve beklentilerini çevreyle uzlaştırmalarına yardımcı olmaktadır (Neumann, 2020). Ayrıca sanat terapisi programın ergenlerin duygusal ve psikolojik iyi oluşlarını ve öz şefkat düzeylerini geliştirmede etkilidir (Delikan vd., 2025). Bunun yanında sanat terapisi odaklı grupla psikolojik danışma ergenlerin sorun çözme becerilerine ilişkin özgüvenini arttırmada işlevseldir (Çalık, 2022). Ergenlerin duygu gelişimleri üzerinde de etkin sonuçlar sağlayan sanat terapisi uygulamasının dürtü düzeyini düşürdüğü ve duygu ifade etme becerisini yükselttiği bulunmuştur (Karataş ve Yavuz-Güler, 2020). Benzer şekilde sözel olarak açıklanamayan duygu ve düşüncelerin sanat terapisinde kullanılan çizim tekniği ile dışa vurulabileceği görülmüştür (Kar ve Toros, 2015).

Farmakolojik olmayan, düşük riskli ve yaygın olarak kabul edilen sanat terapisi (Zhang vd., 2024) öz saygıyı arttıran ve iletişimi teşvik eden bir terapötik ortam oluşturarak danışanların zihinsel iyilik hallerini ve içsel dünyalarını keşfetmelerini destekler (Tham, 2024). Sanat terapisi seanslarında sanatsal faaliyetler ve terapötik süreç hakkında terapist ile üyeler arasında tartışma süreci yaşanır. Terapi uygulamalarında her seans bir sanat etkinliği ve materyali içermektedir (Lock vd., 2018). Sanatta yer alan bu öğeler simgeler aracılığıyla bireylerin içinde bulunan unsurların dışavurumunu destekler. Bilinçdışına itilen, hasar gören duygu ve düşüncelerin sanat etmenleri ile gün yüzüne çıkarılması hedeflenir (Coşkun, 2018). Mevcut araştırmada da risk grubundaki ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini azaltmak amacıyla güvenilir bir terapötik ortamda her seans farklı bir sanatsal aktivite (müzik, resim, drama, masal, şiir) kullanılmış ve danışanların ruh sağlığının desteklenmesi amaçlanmıştır. Ergenlerle sanat terapisi okul ortamlarında uygulanabilir tekniklere sahiptir ve grup danışmanlığı şeklinde yürütülebilir. Ayrıca terapist ile danışanların işbirliği içinde sanatsal faaliyetler yapmasını içerebilir (Crawford, 2008). Bu araştırma da bir okul ortamında yürütülmüş ve bazı oturumlarda resim ve şiir gibi aktiviteler danışanlarla birlikte tasarlanmıştır. İlgili yurt içi ve yurt dışı alan yazını incelendiğinde sanat terapisinin riskli ergenlerde içselleştirilmiş damgalanmaya yönelik bir müdahale yöntemi olarak kullanıldığı herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak özellikle riskli ergenlerde kritik bir problem potansiyeli taşıyan bu damgalanma sorununa uygun bir terapötik modelle müdahale etmek oldukça önemli görülmektedir. Terapötik sürecin işlevselliğini ve etkililiğini maksimize etmede, direnci ve olumsuz aktarımı ise minimize etmede sanat terapisinin kritik bir rolü olabileceği öngörülmektedir. Bu bağlamda mevcut araştırmada riskli ergenlere yönelik resim, müzik, masal, drama ve şiir gibi sanatsal faaliyetleri içeren sanat terapisi müdahalesinin etkililiğini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan araştırma sorusu aşağıda sunulmuştur:

- Sanat terapisi müdahalesi riskli ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini azaltmada etkili midir?

Yöntem

Model

Bu çalışmada tek gruplu ön test ve son test deneysel desen kullanılmıştır. Bu desende yürütülen araştırmalarda yalnızca tek bir gruba müdahalede bulunulur ve işlem öncesi ve sonrası ölçümler yapılır (Creswell ve Creswell, 2018). İlgili model Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1

Tek Gruplu Ön Test Son Test Tasarımı

Grup	Ön test	Müdahale	Son test
Deney grubu	ÇEİDÖ	Sanat Terapisi	ÇEİDÖ

ÇEİDÖ: Çocuk ve Ergenler İçin İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği

Katılımcılar

Çalışmanın örneklem grubu bir devlet ortaokulunda öğrenim gören bir sekizinci sınıftaki öğrencilerden oluşmaktadır. Ortaokulda görev yapan okul psikolojik danışmanlık servisi tarafından uygulanan problem tarama listesi aracılığıyla belirlenen risk grubundaki (aile, akademik, çevre, hastalık vb. kaynaklı) ergenler belirlenmiştir. Ardından gönüllü olan katılımcılar araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu öğrenciler ölçüt örnekleme yöntemiyle seçilmiştir ve seçilmelerindeki kriter risk faktörüne sahip olma şeklinde belirlenmiştir. Bu örneklem yönteminde katılımcıların sahip olması istenen nitelikler belirlenir ve araştırmaya dâhil edilecek kişiler seçilir (Johnson ve Christensen, 2014). Araştırmaya dâhil edilen katılımcılardan ve velilerinden onam formları alınmıştır. Araştırmada beşi kız yedisi erkek olmak üzere toplamda 12 ergenlik dönemindeki birey deneysel sürece dâhil olmuştur. Katılımcılara ilişkin demografik özellikler Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2.

Katılımcılara İlişkin Demografik Özellikler

		n	%
Cinsiyet	Kız	5	41,6
	Erkek	7	58,4
Yaş	14	8	66,6
	15	4	33,3
Kardeş sayısı	Tek kardeş	1	8,3
	İki kardeş	4	33,3
	Üç kardeş	5	41,6
	Dört ve üzeri kardeş	2	16,6
Akademik başarı	Düşük	3	25
	Orta	6	50
	Yüksek	3	25
Risk faktörü	Ailesinde süregelen hastalığı olan	3	25
	Riskli akran grubuna sahip olan	2	16,6
	Düşük akademik başarısı olan	2	16,6
	Ebeveyn kaybı	2	16,6
	Ebeveyn boşanması	1	8,3
	Ailesinde cezai hükmü bulunan	1	8,3
	Özel yetenekli tanısı olan	1	8,3

Tablo 2 incelendiğinde beşi kız yedisi erkek olmak üzere toplamda 12 katılımcının araştırmada yer aldığı görülmüştür. Dördü 15, sekizi 14 yaşında olan ergenlerin biri tek kardeş iken, dördünün iki kardeşi, beşinin üç kardeşi ve ikisinin dört ve üzeri kardeşi bulunmaktadır. Bunun yanında katılımcıların sahip oldukları risk faktörleri ise şunlardır: Ebeveyn boşanması (n=1), ebeveyn kaybı (n=2), ailesinde süregelen hastalığı olan (n=3), ailesinde cezai hükmü bulunan (n=1), özel yetenekli tanısı olan (n=1), riskli akran grubuna sahip olan (n=2) ve düşük akademik başarısı olan (n=2).

Veri Toplama Araçları

Çocuk ve Ergenler İçin İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği: Çağlayan (2019) tarafından çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireylerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini incelemek amacıyla geliştirilen ölçek beşli beşli Likert tipindedir. Ölçek 32 maddeden ve altı faktörden (Davranış Sorunları, Sosyal ve Akademik Uyum, Duygusal Zorluklar, Tanıyı Saklama, Sorunun Kronikliği, Dışsallaştırma) oluşmaktadır. Ölçekten alınan puan yükseldikçe kişinin içselleştirilmiş damgalanmasının arttığı varsayılmaktadır. Ölçeğin güvenirlik analizleri için yapılan Cronbach Alfa iç güvenirlik katsayısı ,91 Spearman-Brown katsayısı ,85 ve iki yarı korelasyon katsayısı ,74 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin geçerlik analizleri için Çocuklarda Umut Ölçeği, Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği ve Coopersmith Benlik Saygısı Ölçeği kullanılmış ve aralarında anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Son durumda ölçeğin çocuk ve ergenlerde içselleştirilmiş damgalanmayı ölçmede geçerli ve güvenilir olduğu belirtilebilir. Mevcut araştırmada ise Çocuk ve Ergenler İçin İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği’nden elde edilen ön test puanlarına ilişkin Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ,79, son test puanlarına ilişkin katsayı ise ,88 olarak hesaplanmıştır.

Süreç

Araştırma için öncelikle okul yönetimi bilgilendirilmiş ve okul psikolojik danışma ve rehberlik servisi ile işbirliği yapılmıştır. Sekizinci sınıfta öğrenim gören bir sınıftaki tüm öğrencilere sınıf risk haritası formu uygulanmıştır. Bu form aracılığıyla belli risklere sahip öğrenciler saptanmıştır. Bu öğrenciler ile bireysel görüşmeler yapılmış ve araştırma süreci hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmaya katılmak için gönüllü olan öğrencilerin velilerinden onam formları alınmıştır. Araştırma sınıf içi deneysel uygulamaya dayalı biçimde yürütülmüştür. Etik izin için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan izin (Tarih: 10.12.2024, Oturum No: 20, Sayı: 01-52) alınmıştır. YÖK Bilimsel Araştırma ve Etik Yönetmeliği'nde yer alan etik dışı eylemlerden uzak durulmuştur. Araştırmada yalnızca tek grup olduğundan deney grubuna müdahale öncesi ön test, müdahale sonrası son testler uygulanmıştır.

Veri Analizi

Araştırmanın katılımcı sayısının 50'nin altında olması nedeniyle Shapiro-Wilk testi ile basıklık ve çarpıklık değerlerinin incelenmesi gerekmektedir (Büyüköztürk, 2005). İlgili ölçeğe ilişkin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1,96 ile +1,96 arasında olması ve Shapiro-Wilk testi sonuçlarının ,05'ten büyük çıkması nedeniyle parametrik testin (Eşleştirilmiş örneklem t-testi) kullanılmasına karar verilmiştir (Can, 2017). İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği'nden elde edilen ön test ve son test puanlarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.

Ön Test ve Son Test Ölçümlerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Ölçekler	Testler	n	Basıklık	Çarpıklık	Shapiro-Wilk
ÇEİDÖ	Ön test	12	-1,29	,02	,57
	Son test	12	,07	-,15	,99

ÇEİDÖ: Çocuk ve Ergenler İçin İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği

Sanat Terapisi Programı

Çocuk ve ergenlerde travmayla mücadelede sanatın kullanımını ele alan bu program Yıldırım (2024) tarafından geliştirilmiştir. Program risk faktörlerine sahip veya travmatik deneyimleri bulunan ergenlerin ruhsal sağlığını desteklemek amacıyla altı oturumluk bir müdahale planı sunmaktadır. Bu oturumlarda resim, masal, müzik, şiir ve drama sanatlarına ilişkin içerikler bulunmaktadır. Oturum süreçlerine ilişkin bilgiler Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4.
Sanat Terapisi Oturum İçerikleri

Oturum	Hedefler	Materyaller
Oturum I Tanışma ve Isınma	• Üyelerin birbirini tanıması • Üyelerin gruba ısınması • Üyelerin gruptan beklentilerini ifade etmesi • Üyelerin hedef belirlemesi	“Yürürken İlişki Kur” (Altınay, 2009)
Oturum II Resim Oturumu	• Üyelerin yaşam ve mutluluk üzerine düşünmesi • Üyelerin mutlu bir geleceğe ilişkin görüşlerde bulunması	Özel yetenekli öğrenciler tarafından çizilen resimler
Oturum III Masal Oturumu	• Üyelerin psikolojik sağlamlığını güçlendirme • Üyelerin sorun çözme becerilerini geliştirme	Revize edilmiş masallar
Oturum IV Müzik Oturumu	• Üyelerin duygularını fark etmeleri, kabullenmeleri ve ifade etmelerini sağlama • Üyelerin benlik değeri, umut, mutluluk ve öz şefkat düzeylerini artırma	Pozitif psikoloji temalı altı şarkı ve müzik
Oturum V Şiir Oturumu	• Üyelerin duygu ve düşüncelerini ifade etme becerilerini geliştirme • Üyelerin yaratıcı becerilerini geliştirme	Özgün şiirler Eksik parçalı şiirler
Oturum VI Drama Oturumu	• Üyelerin düzeltici duygusal deneyimlerde bulunmasını sağlama • Üyelerin sosyal becerilerini geliştirme	Özgün ve revize edilen drama metinleri

Sınırlılıklar

Mevcut araştırmada terapötik müdahale süreci yalnızca deney grubu ile yürütülmüştür. Ancak gelecek araştırmalarda kontrol ve plasebo grupları oluşturularak deneysel müdahalenin etkililiği farklı araştırma desenleri aracılığıyla da test edilebilir. Ayrıca mevcut çalışmada öğrencilerin son sınıfta olması nedeniyle izleme görüşmesi ve izleme ölçümü gerçekleştirilememiştir. Gelecekteki araştırmalarda 6-12 ay gibi sürelerden sonra aynı ölçümlerin tekrar yapılması ile sanat terapisinin uzun vadeli etkililiği test edilebilir. Bunun yanında bu mevcut çalışmada 12 ergenden oluşan bir katılımcı grubuyla çalışılmıştır. Gelecek araştırmalarda daha büyük örneklem grubuyla çalışılarak bulguların genellenebilirliği artırılabilir.

Bulgular

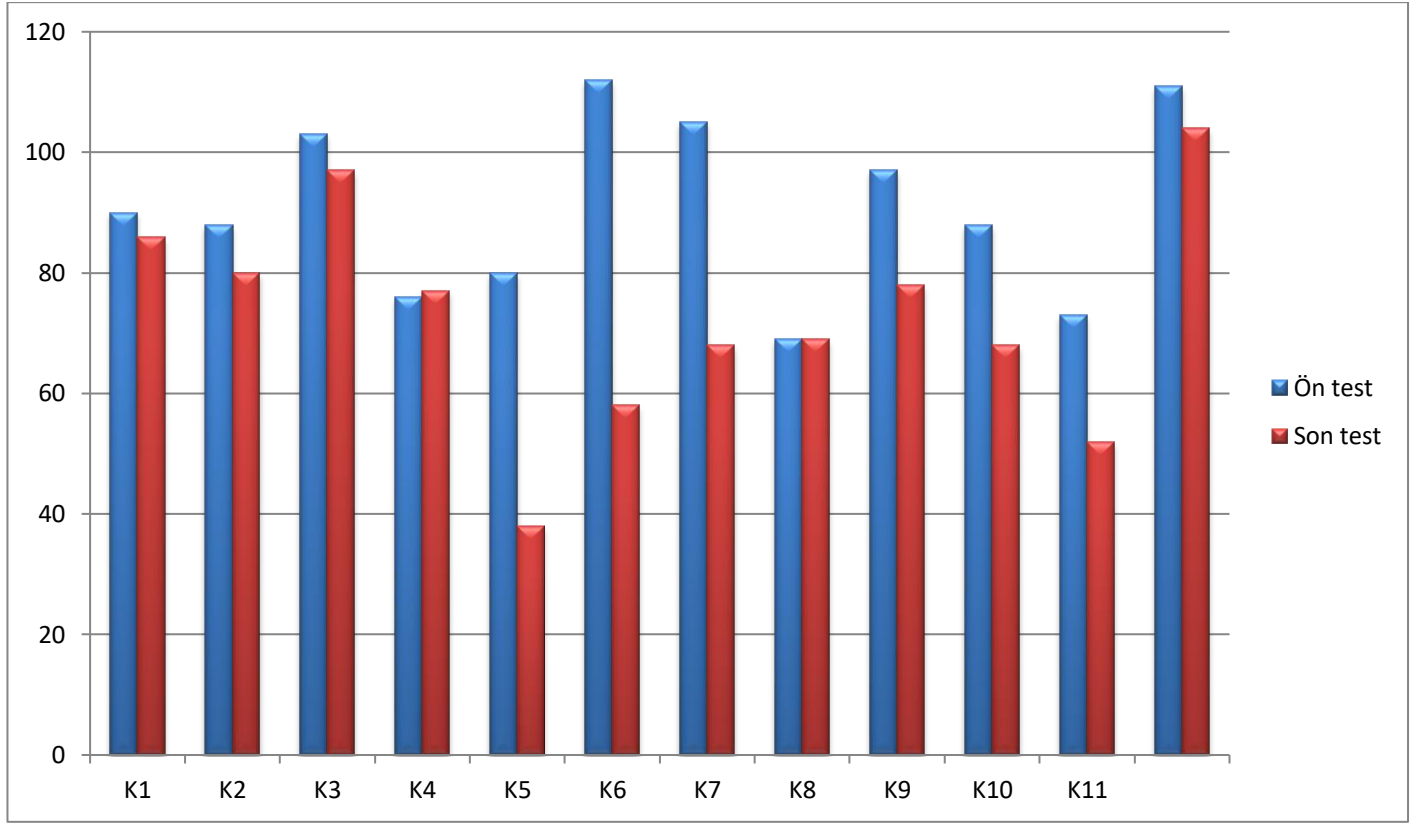
Araştırmanın deney grubunda yer alan risk grubundaki ergenlerin ön test ve son test puanları arasında farkın olup olmadığı Eşleştirilmiş t-testi aracılığıyla incelenmiştir. Tablo 5’e bakıldığında Çocuk ve Ergenler İçin İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği ön test ve son test puanları görülmektedir.

Tablo 5.
ÇEİDÖ Ön Test ve Son Test Puanları

	n	$\bar{x}$	ss	Minimum	Maksimum
Ön test	12	91	14,74	69	112
Son test	12	72,92	18,47	38	104

ÇEİDÖ: Çocuk ve Ergenler İçin İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği

ÇEİDÖ ön test puanlarına ($\bar{x}=91$) ilişkin en düşük değer 69 iken en yüksek değer 112 olarak hesaplanmıştır. Son test puanlarına ($\bar{x}=72,92$) ilişkin en düşük değer ise 38 iken en yüksek değer 104'tür.

Şekil 1.
Sanat Terapisi Müdahalesi Programına Katılan Ergenlerin Ön Test ve Son Test Puanları

Şekil 1 incelendiğinde 10 katılımcının ÇEİDÖ son test puanlarının ön test puanlarına göre düştüğü görülürken bir katılımcının son test puanının ön test puanına göre arttığı, bir katılımcının ise ön test ve son test puanlarının aynı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6.
ÇEİDÖ Ön Test ve Son Test Puanlarına İlişkin Eşleştirilmiş Örneklem t-Testi Sonuçları

Ölçek	Test	N	r	ss	t	df	p
ÇEİDÖ	Ön test	12	,44	17,82	3,52	11	,01*
	Son test	12					

* $p < ,05$, ÇEİDÖ: Çocuk ve Ergenler İçin İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği

Tablo 6 incelendiğinde sanat terapisi programına katılan ergenlerin son test puanlarının ön test puanlarından anlamlı düzeyde azaldığı tespit edilmiştir ($p < ,01$). Bu sonuçtan hareketle sanat terapisi müdahalesinin risk grubundaki ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini anlamlı olarak düşürdüğü ifade edilebilir. Eşleştirilmiş Örneklem t-Testi sonucundan hareketle Cohen's d değeri (1988) hesaplanmıştır. Buna göre etki büyüklüğünün büyük düzeyde olduğu belirlenmiştir ($t(11) = 3,52$, $p < ,01$, $d = 1,08$).

Tartışma

Bu araştırmada altı oturumdan ve çeşitli sanat aktivitelerinden oluşan sanat terapisi müdahalesinin risk grubundaki

ergenlerdeki etkililiği test edilmiştir. Ayrıca bu ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerinin sanat terapisi aracılığıyla minimize edilmesi de araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Mevcut araştırma kapsamında sanat terapisi müdahale yönteminin seçilmesinin nedeni bu terapi yaklaşımının sosyal, duygusal ve zihinsel refahı iyileştirmedeki etkili rolünden dolayıdır. Yapılan bir araştırmada sanat terapisinin diğer sözel psikoterapi gruplarına kıyasla en yüksek olumlu geri bildirimi aldığı bulunmuştur (Versitano vd., 2024). Ayrıca sanatsal faaliyetlerin kayıp-yas, ruhsal problemler, sağlık sorunları, duygusal krizler ve afet gibi yaşantıları bulunan kişilere yardımcı olabileceği ifade edilmektedir (Kato-Nabirye, 2025). Mevcut araştırmada da benzer şekilde hastalık, riskli çevre, kayıp, boşanma gibi risk faktörlerine sahip ergenlerle çalışılmıştır. Kendisi ve/veya diğerleri tarafından algılanan risk faktörleri ergenler için içselleştirilmiş damgalanmaya dönüşebilir. Mevcut araştırmada ise öncelikle risk grubundaki ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeyleri incelenmiş, sanat terapisi müdahalesinin ardından aynı özellikler bir kez daha test edilmiştir.

Mevcut araştırmanın sonuçlarına göre sanat terapisinin risk grubundaki ergenlerde içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini düşürmede etkili sonuçlar ortaya koyduğu bulunmuştur. Bu durum risk grubundaki ergenlerin grup müdahale sürecinde kendi sorunlarıyla benzer yaşantılar deneyimleyen diğer üyelerle kurduğu dinamik ve güvene dayalı ilişkiyle açıklanabilir. Ayrıca resim, müzik, masal, şiir ve drama gibi sanatsal faaliyetlerin terapötik amaçla kullanılması risk grubundaki ergenlerin duygu ve deneyimlerini paylaşmalarını, sorunlarını açmalarını, grup sürecinden destek almalarını ve diğer grup üyelerine destek olmalarını sağlamış olabilir. Hepsı aynı sınıfta öğrenim gören, ortak gelişimsel dönem içinde bulunan ve riskli yaşantılar açısından benzer deneyimlere sahip olan katılımcıların birbirlerini etkilemeleri olasıdır. Nitekim sanat terapisinin kurum olarak okullarda, gelişim evresi olarak ergenlik döneminde, yöntem olarak grup çalışmalarında etkili bir müdahale aracı olduğu kabul edilmektedir (Edwards, 2004). Ayrıca bu terapötik modelde bulunan sanatsal faaliyetler ergenler için oldukça çekici içeriklere sahip olabilmektedir (Rubin, 2005).

Mevcut araştırmada yürütülen sanat terapisinin temel amacı sanatın yaratıcı özellikleri ile ergenlerin içsel yaşantı, düşünce ve duygularını açığa çıkarmaları amaçlanmıştır. Böylece bitirilmemiş işlerin terapötik ortama getirilmesi, öz farkındalığın gelişmesi, benlik değerinin artırılması ve sorun çözme becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Nitekim sanat terapisinin toplum içinde dışlanmış olan bazı bireylerin sosyalleşmesine ve grup dinamiğine katılımını arttırmaya yardımcı olduğu ifade edilmektedir (Bayramlı, 2023). Ayrıca sanat terapisinin ergenlerde psikolojik sağlamlığı, öz yeterliği (Özsavran, 2017) ve mutluluğu (Karataş ve Yavuz-Güler, 2020) arttırdığı da görülmektedir. Ayrıca grup müdahalelerinin ergenlerde intihar olasılığını düşürmede etkili olduğu görüldükçe (Aydın ve Kıran, 2024) sanat terapisi sayesinde bireylerin özgün yanları, zihinsel gelişimleri ve içsel yaşantılarına erişimleri kolaylaşmaktadır (Toker, 2024). Bunun yanında içselleştirilmiş damgalanma ile intihar girişimi ve depresif belirtilerinin ilişkili olduğu bulunmuştur (Williams vd., 2023). Ayrıca ergenlerde içselleştirilmiş damgalamanın kaygıyla ilişkili olduğu da belirtilmektedir (Lin vd., 2019). Buradan hareketle risk grubundaki ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeyleri üzerinde sanat terapisine dayalı grup müdahale çalışması yürütülmüştür. Bu ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerinin azaldığı görülmüş ve ergenlerin değişim, gelişim ve dönüşüm bağlamında önemli bir ilerleme kat ettiği belirlenmiştir.

Alan yazını incelendiğinde mevcut araştırma bulgusunu destekleyen çalışmaların varlığı dikkat çekmektedir. Sosyoekonomik açıdan riskli ergenlerle okul temelli yürütülen bir araştırmada katılımcıların içselleştirilmiş sorunlarının azaldığı belirlenmiştir (Ramirez vd., 2020). Ergenlerin sahip oldukları risk faktörleri ile sorunlu davranışlarının ilişkili olduğu görülmektedir. Önleme çalışmalarının ise ergenlerde risk faktörlerini azaltarak sağlıklı deneyimleri desteklediği sonucuna ulaşılmıştır (Siyez ve Aysan, 2007). Benzer şekilde ergenlerde özsaygının risk faktörleri karşısında koruyucu etmen olduğu da görülmektedir (Hamidi vd., 2013). İçselleştirilmiş damgalanmaya sahip ergenlerin ise öz saygılarının düşük olması beklenir. Benzer şekilde mevcut araştırmada da risk grubundaki ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini düşürmek amacıyla terapötik müdahale programı uygulanmıştır. Dezavantajlı/riskli gruplarda bulunan bireylerin desteklenmesinde sanat terapisinin sözlü terapilerden daha avantajlı konumda olduğunu dile getiren Bayramlı (2023) depresyon ve stres gibi semptomların çalışılmasında sanat terapisinin etkili olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde risk grubundaki gençlerle çalışan Vise (2012) karşılaşılan güçlüklerle yönelik başa çıkma stratejilerini sanatsal faaliyetler aracılığıyla kazandırdığını dile getirmektedir. Bu bağlamda ilgili alan yazını ile mevcut araştırmanın bulgularının benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada sanat terapisinin risk grubundaki ergenlerin içselleştirilmiş damgalanma düzeylerini azaltmada etkili olduğu

bulunmuştur. Mevcut araştırma bulguları ve destekleyici alan yazını sonuçları bir arada değerlendirildiğinde okul psikolojik danışmanlarına, eğitimcilere, ailelere ve okul yöneticilerine yönelik öneriler geliştirilmiştir. Buna göre okul psikolojik danışmanları eğitim öğretim dönemi başında sınıf rehber öğretmenleri aracılığıyla sınıf ve okul risk haritalarını oluşturabilirler. Bu listelerde yer alan risk grubundaki öğrencilerle yapılandırılmış oturum ve içeriklere sahip sanat terapisi uygulaması (Yıldırım, 2024) yürütebilirler. Psikolojik danışmanlar öğrencilerin gelişimsel krizlerini, riskli yaşantılarını ve travmatik deneyimlerini değerlendirerek sanat terapi müdahalesini bireysel ve/veya grupta uygulayabilir. Ayrıca danışmanlar terapötik sürece öğrencilerin ailelerini/yakınlarını da dâhil ederek müdahalenin etkililiğini arttırabilir. İlgili araştırmacılar ise sanat terapisinin risk grubundaki ergenlerde farklı ruhsal ve duygusal sorunlar üzerindeki etkililiğine ilişkin deneysel çalışmalar yürütebilirler. Sanat terapisinin ergenlerde gelişim ve değişim noktasındaki potansiyel gücünü bu sayede genişletebilirler. Bunun yanında mevcut çalışmada risk gruplarıyla çalışan diğer profesyonellere de öneriler geliştirilmiştir. Örneğin resim, müzik ve beden eğitimi gibi branşlar başta olmak üzere farklı ders öğretmenleri risk grubundaki öğrenciler hakkında bilgi sahibi olarak bu öğrencileri ilgi ve yetenekleri doğrultusunda uygun sanat aktivitelerine yönlendirebilirler. Riskli deneyimleri ve özellikleri bulunan ergenlerin aileleri ise çocuklarını eğitimciler gibi sanatsal faaliyetler konusunda teşvik edebilirler. Okul yöneticileri ise eğitim öğretim sürecinin belli dönemlerinde okul geneli sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetler organize ederek başta risk grubundaki öğrenciler olmak üzere tüm öğrencilerin ruhsal ve duygusal yaşantılarını olumlu yönde etkileyebilecek planlamalarda bulunabilirler.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan alınmıştır (Tarih: 10.12.2024, Karar 20.28, Karar sayısı: 01-52).

Katılımcı Onamı: Çalışmaya katılan tüm katılımcılardan ve ebevenylerden onam alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval for this study was received from the Tokat Gaziosmanpaşa University Social and Human Sciences Ethics Committee (Date: 10.12.2024, Decision 20.28, Decision number: 01-52).

Participant Consent: Written informed consent was obtained from all participants and their parents who participated in the study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no conflict of interest.

Financial Support: The author declared that they received no financial support for this study.

Kaynaklar

- Adrian, M., Zeman, J., Erdley, C., Lisa, L., & Sim, L. (2011). Emotional dysregulation and interpersonal difficulties as risk factors for nonsuicidal self-injury in adolescent girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39, 389-400. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9465-3>
- Altınay, D. (2009). *Psikodrama 400 ısınma oyunu ve yardımcı teknik*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Aydın, Y. E., & Kıran, B. (2024). *Ergenlerin intihar düşünceleri ve olasılığını azaltmaya yönelik kabul ve kararlılık terapisi temelli psikoeğitim programı: Ruh sağlığı çalışanları için bir rehber*. Serüven Yayınevi.
- Bayramlı, E. (2023). Türkiye'de dezavantajlı gruplarla çalışan sanat terapistlerinin sanat terapisi üzerine görüşleri ve uygulamaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 34(3), 553-577. <https://doi.org/10.33417/tsh.1033861>
- Baysal, G. Ö. D. (2013). Damgalanma ve ruh sağlığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22(2), 239-251.
- Büyükoztürk, Ş. (2005). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem Akademi.
- Can, A. (2017). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (5. Baskı). Pegem Akademi.
- Collishaw, S. (2015). Annual research review: Secular trends in child and adolescent mental health. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(3), 370-393. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12372>
- Corrigan, P. W., & Penn, D. L. (1999). Lessons from social psychology on discrediting psychiatric stigma. *American Psychologist*, 54(9), 765-776.

- Coşkun, B. (2018). Bir bilimsel disiplin olarak sanat terapisi. *The Journal of Turkish Family Physician*, 9(3), 93-96. <https://doi.org/10.15511/tjtfp.18.00393>
- Crawford, C. S. (2008). *Art therapy with an adolescent: A case study* (Yayın No. 12-2008). [Doktora tezi, University of Tennessee].
- Creswell, J. W., & Creswell, D. J. (2018). *Research Design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage Publications.
- Çağlayan, İ. D. (2019). *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı almış çocuk ve ergenlerde içselleştirilmiş damgalanmanın benlik saygısı, umut ve depresyon ile ilişkisi* (Yayın No. 555525). [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Çalık, M. (2022). Sanat terapisi odaklı grupla psikolojik danışmanın ergenlerin problem çözme becerilerine güven üzerine etkisi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 5(9), 6-18.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Delikan, S., Sayar, G. H., & Demir, V. (2025). Sanat terapisi programının ergenlerin öz şefkat, duygusal ve psikolojik iyi oluş düzeylerine etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 26(1), 33-46. <https://doi.org/10.12984/eggefd.1520084>
- DeLuca, J. S. (2020). Conceptualizing adolescent mental illness stigma: Youth stigma development and stigma reduction programs. *Adolescent Research Review*, 5(2), 153-171. <https://doi.org/10.1007/s40894-018-0106-3>
- DeLuca, J. S., Akouri-Shan, L., Jay, S. Y., Redman, S. L., Petti, E., Lucksted, A., Rouhakhtar, P. R., Klaunig, M. J., Edwards, S. M., Reeves, G. M., & Schiffman, J. (2021). Predictors of internalized mental health stigma in a help-seeking sample of youth: The roles of psychosis-spectrum symptoms and family functioning. *Journal of Abnormal Psychology*, 130(6), 587-593. <https://doi.org/10.1037/abn0000679>
- Diamond, G., Kodish, T., Ewing, E. S. K., Hunt, Q. A., & Russon, J. M. (2022). Family processes: Risk, protective and treatment factors for youth at risk for suicide. *Aggression and Violent Behavior*, 64, 101586. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101586>
- Dikeç, G., Bilaç, Ö., & Uzunoğlu, G. (2020). Kim daha çok damgalıyor? Ruhsal bozukluğu olan ergenler mi yoksa ebeveynleri mi? *Journal of Dr. Behcet Uz Children's Hospital*, 10(1), 8-14. <https://doi.org/10.5222/buchd.2020.24993>
- Dikeç, G., Bilaç, Ö., Kardelen, C., & Sapmaz, Ş. Y. (2022). Do we learn to internalize stigma from our parents? Comparison of internalized stigmatization in adolescents diagnosed with ADHD and their parents. *Adolescents*, 2(4), 439-447. <https://doi.org/10.3390/adolescents2040034>
- Edwards, D. (2004). *Art therapy*. Sage Publications.
- Engemann, K., Pedersen, C. B., Arge, L., Tsirogiannis, C., Mortensen, P. B., & Svenning, J. C. (2019). Residential green space in childhood is associated with lower risk of psychiatric disorders from adolescence into adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(11), 5188-5193. <https://doi.org/10.1073/pnas.1807504116>
- Ewing, B. A., Osilla, K. C., Pedersen, E. R., Hunter, S. B., Miles, J. N., & D'Amico, E. J. (2015). Longitudinal family effects on substance use among an at-risk adolescent sample. *Addictive Behaviors*, 41, 185-191. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2014.10.017>
- Farhat, T. (2015). Stigma, obesity and adolescent risk behaviors: current research and future directions. *Current Opinion in Psychology*, 5, 56-66. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.03.021>
- Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *The Lancet*, 379(9812), 266-282. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)60051-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)60051-2)
- Gümüş, F., & Kaçan, H. (2023). The effect of internalized stigmatization on care burden in adolescent psychiatric patients and their parents. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1192087. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1192087>
- Hamidi, F., Bildik, T., & Tatar, A. (2013). Ergenlerde depresyon ile ilişkili koruyucu ve risk etkenleri: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14, 145-151.

- Hill, K. G., Howell, J. C., Hawkins, J. D., & Battin-Pearson, S. R. (1999). Childhood risk factors for adolescent gang membership: Results from the Seattle Social Development Project. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36(3), 300-322.
- Johnson, B., & Christensen, L. (2014). *Eğitim araştırmaları: Nicel, nitel ve karma yaklaşımlar*. Eğiten Kitap.
- Karataş, E., & Yavuz-Güler, Ç. (2020). Grup sanat terapisi programının ergenlerin mutluluk düzeyleri, duyguları ifade etme eğilimi ve duygu düzenleme güçlüğüne etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(25), 3328-3359. <https://doi.org/10.26466/opus.644988>
- Kar, Ö., & Toros, F. (2015, Mayıs). *Aile içi şiddet ve çocuk istismarı olgularında sanat terapisi*. Uluslararası Katılımlı III. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi "Erken Müdahale", Hacettepe Üniversitesi.
- Kato-Nabirye H. (2025). The role of art therapy in healing mental health issues. *Newport International Journal of Research In Medical Sciences*, 6(1), 37-41. <https://doi.org/10.59298/NIJRMS/2025/6.1.374100>
- Kennedy, H., Marley, M., Torres, K., Edelblute, A., & Novins, D. (2020). "Be creative and you will reach more people": youth's experiences participating in an arts-based social action group aimed at mental health stigma reduction. *Arts & Health*, 12(1), 23-37. <https://doi.org/10.1080/17533015.2018.1534249>
- Kieling, C., Baker-Henningham, H., Belfer, M., Conti, G., Ertem, I., Omigbodun, O., & Rahman, A. (2011). Child and adolescent mental health worldwide: evidence for action. *The Lancet*, 378(9801), 1515-1525. [https://doi.org/10.1016/S0140-206736\(11\)60827-1](https://doi.org/10.1016/S0140-206736(11)60827-1)
- Kinyanda, E., Kizza, R., Abbo, C., Ndyabangi, S., & Levin, J. (2013). Prevalence and risk factors of depression in childhood and adolescence as seen in 4 districts of north-eastern Uganda. *BMC International Health and Human Rights*, 13, 1-10. <https://doi.org/10.1186/1472-698X-13-19>
- Lin, C. Y., Tsai, M. C., Liu, C. H., Lin, Y. C., Hsieh, Y. P., & Strong, C. (2019). Psychological pathway from obesity-related stigma to anxiety via internalized stigma and self-esteem among adolescents in Taiwan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(22), 4410. <https://doi.org/10.3390/ijerph16224410>
- Lock, J., Fitzpatrick, K. K., Agras, W. S., Weinbach, N., & Jo, B. (2018). Feasibility study combining art therapy or cognitive remediation therapy with family-based treatment for adolescent anorexia nervosa. *European Eating Disorders Review*, 26(1), 62-68. <https://doi.org/10.1002/erv.2571>
- Moses, T. (2010). Adolescent mental health consumers' self-stigma: associations with parents' and adolescents' illness perceptions and parental stigma. *Journal of Community Psychology*, 38(6), 781-798. <https://doi.org/10.1002/jcop.20395>
- Neumann, N. (2020). *"Boys shouldn't have to just be boys": The role of art therapy in helping adolescent males to overcome harmful paradigms of masculinity*. [Master Thesis, Concordia University].
- Oban, G., & Küçük, L. (2011). Damgalama erken yaşlarda başlar... Gençlerde ruhsal hastalıklara yönelik damgalamayla mücadelede eğitimin rolü. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(3), 141-148.
- O'Donnell, A. T., & Foran, A. M. (2024). The link between anticipated and internalized stigma and depression: A systematic review. *Social Science & Medicine*, 116869. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.116869>
- Özsavaran, M. (2017). *Ergenlerde duygusal esnekliğin arttırılmasında bir sanat aktivitesinin etkisinin değerlendirilmesi: Mandala* (Yayın No. 473866). [Yüksek lisans tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Ramirez, K., Haen, C., & Cruz, R. F. (2020). Investigating impact: The effects of school-based art therapy on adolescent boys living in poverty. *The Arts in Psychotherapy*, 71, 101710. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2020.101710>
- Rubin, J. A. (2011). *Child art therapy*. John Wiley & Sons.
- Shanahan, L., Copeland, W. E., Costello, E. J., & Angold, A. (2011). Child-, adolescent-and young adult-onset depressions: differential risk factors in development?. *Psychological Medicine*, 41(11), 2265-2274. <https://doi.org/10.1017/S0033291711000675>
- Siyez, D. M., & Aysan, F. (2007). Ergenlerde görülen problem davranışların psiko-sosyal risk faktörleri ve koruyucu faktörler açısından yordanması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 145-171.

- Sunar, L. (2014). Türkiye’de sosyal bilimlerde toplumsal değişim. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(29), 83-125.
- Tham, C. (2024). *Mental health stigma and help-seeking behaviors among Eastern Asian/Eastern Asian American college students and their parents: A mix-method and art therapy intervention study* (Yayın No. 11182) [Yüksek lisans tezi]. Dominican University.
- Toker, S. G. (2024). *Çocukluk çağı travması olan üniversite öğrencilerine yönelik grupla sanat terapisi müdahale programının somatizasyon ve öz şefkat üzerine etkisi* (Yayın No. 867925). [Yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Vega, W. A., Zimmerman, R. S., Warheit, G. J., Apospori, E., & Gil, A. G. (1993). Risk factors for early adolescent drug use in four ethnic and racial groups. *American Journal of Public Health*, 83(2), 185-189.
- Versitano, S., Butler, G., & Perkes, I. (2024). Art and other group therapies with adolescents in inpatient mental health care. *International Journal of Art Therapy*, 29(2), 80-87. <https://doi.org/10.1080/17454832.2023.2217891>
- Vise, C. (2012). *Building resiliency in at-risk youth using art therapy*. [Doctoral dissertation, University of Wisconsin-Superior].
- Williams, D. Y., Hall, W. J., Dawes, H. C., Srivastava, A., Radtke, S. R., Ramon, M., & Goldbach, J. T. (2023). Relationships between internalized stigma and depression and suicide risk among queer youth in the United States: a systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1205581. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1205581>
- World-Bank (2021). *Emerging Europe and Central Asia economies return to growth amidst pandemic-related setbacks*. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/03/30/emerging-europe-and-central-asia-economies-return-to-growth-amidst-pandemic-related-setbacks>
- Yıldırım, O. (2024). *Çocuk ve ergenlerde travmayla mücadelede sanatın rolü: NixArt Terapi (Niksar Sanat Terapisi)*. Eğiten Kitap.
- Zhang, B., Wang, J., & Abdullah, A. B. (2024). The effects of art therapy interventions on anxiety in children and adolescents: A meta-analysis. *Clinics*, 79, 100404. <https://doi.org/10.1016/j.clinsp.2024.100404>